

KİTAP İNCELEMESİ
TÜRKLERDE ATÇILIK VE BİNİCİLİK
Faruk Sümer

Hacı Murat ARABACI¹

Öz

Bu çalışmamızda, Türkiye'nin en büyük tarihçilerinden biri olan Faruk Sümer'in büyük emek ve gayretle hazırladığı ve sahasında yazılmış en değerli eserlerin başında gelen "Türklerde Atçılık ve Binicilik" adlı kitabını tanıtmaya gayret edeceğiz. 132 sayfadan müteşekkil olan eser, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından 1983 yılında yayınlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: At, atçılık, Türk Kültürü

A BOOK REVIEW
HORSE BREEDING AND HORSE RIDING IN TURKS
Faruk Sümer

Abstract

In this study, we will endeavor to introduce the book titled "Horseback riding and riding in the Turks" which is one of the most valuable works in its area written by Prof. Dr. Faruk Sumer, one of Turkey's greatest historians, with great effort. The work, which consists of 132 pages, was published in 1983 by the Turkish World Research Foundation.

Keywords: Horse, horse riding, Turkish Culture

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü hmurat.arabaci@dpu.edu.tr

“*At Türk’ün Kanadadır*”

Kaşgarlı Mahmud

Eski Türklerin insanlık tarihine en büyük katkılarının başında şüphesiz atı ehlileştirilip insanoğlunun hizmetine sunması gelmektedir. Tarih boyunca tüm insanlığı etkileyen iki büyük vâkıa vardır: savaş ve göç. Her ikisi de atın kullanılmasıyla beraber büyük gelişme kaydetmiştir. Savaşlarda atın kullanılması, atlı ve yaya ordular arasında müthiş bir güç farkı ortaya çıkarmış, dolayısıyla insanlık tarihi atı kullanan milletler lehine farklı şekilde gelişmiştir.

Dede Korkut’un “*yayan erin umudu olmaz*” dediği gibi, Türk kavmi, At sayesinde hayallerini, ideallerini ve hedeflerini büyütüştür. Bilhassa tarih boyunca savaşçı meziyetleri ile ön plana çıkmış olan Türk kavmi cengâverliğinin üstüne bir de atı savaşlarda kullanarak, “*Kuş kanatla er atla gayesine ulaşır*” diyen Kaşgarlı Mahmud’u haklı çıkarmış, cihanın dört bir yanında fetihlere kanatlanıp uçmuştur. Nihayet Türkler, atın yanı sıra demiri de (hem silah olarak hem de atın binit takımında) kullanmaya başlayınca ordular arasında dengeler iyice değişmiş ve kavimler göçü, büyük fetihler gibi dünya tarihini değiştirecek hadiseler meydana getirmişlerdir. Bütün bu hususlar doğal olarak at ve atçılık ile ilgili çalışmaların Türk tarihi araştırmalarında özel bir yere sahip olması gerektiğini akla getirmektedir.

Bu çalışmamızda, Faruk Sümer’in büyük emek ve gayretle hazırladığı ve sahasında yazılmış en değerli eserlerin başında gelen “*Türklerde Atçılık ve Binicilik*” adlı kitabını tanıtmaya gayret edeceğiz. 132 sayfadan müteşekkil olan eser, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından 1983 yılında yayımlanmıştır.

Faruk Sümer, eseri yazmasındaki sebepleri kitabın önsözünde şöyle ifade eder: “*Tarihteki Türk atçılığı, biniciliği ve binit takımı ile ilgili meselelerin araştırılması tarihçilerin vazifesi olduğundan bunlara dâir kaynaklardaki bilgileri eskiden beri toplamakta idim. Bugünkü binit takımını incelemeye karar vermem bu bilgilerin de işlenip burada neşredilmesine güzel bir vesile teşkil etti.*”

Faruk Sümer’in yukarıda ifade ettiği maksadın yanı sıra çok mühim ve esastan bir sebep daha vardır. O da, süratle kaybolmaya yüz tutan millî kültür unsurlarımızın yazıya kaydedilerek, nesillere ulaştırılması zaruretidir. Millî kültürümüzün kaybolmakta olduğunu fark eden Sümer, 1940’lı yıllarda Anadolu’da hala canlılığını koruyan Türk millî kültürü unsurlarının, bu dönemde yazıya aktarılması gerektiği halde yapılmadığını; 1950’li yıllardan itibaren de, yurt çapında başlayan kalkınma hareketlerinin neticesi olarak, Türk kültürü aleyhine büyük kültür değişmelerinin meydana geldiğini ifade etmektedir. Ona göre yapılması gereken “*en umumî bir ifade ile manevi kültür unsurlarının kâğıda geçirilmesi, maddi kültür unsurlarının da müzelere taşınmasından ibaret idi*”.(Sümer, 1998, s. IV) Yazar, bu maksatla defaten yetkililere müracaat edildiğini, ancak bir netice alınmadığını yazmaktadır.

Faruk Sümer, umumi manada bütün millî kültür unsurlarının, husûsen de, binit takımlarının kaybolmasına karşı üzüntüsünü şu ifadelerle dile getirmiştir: *Bunlar yani yollar, okullar ve radyolar kültür değişmelerinde, dolayısı ile Türk kültür unsurlarından pek mühim bir kısmının ortadan kalkmasında rol oynadılar. Köylerde artık masallar anlatılmıyor, yeni türküler yakılmıyor, gelinler atlara bindirilmiyor, çocuklar aşığı bilmiyor; yollu güzel tahıl çuvallarının yerini naylon torbalar almış bulunuyor, kırmızı testilerden değil plastik kaplardan su veriliyor, bakır sahanlar yerine âlimin yum sahanlarda yemek yeniyor. Ucu kıvrık ökçesiz uzun konçlu edik çizmeler de giyilmiyor. Üç etek ise çok yerde ortadan kalkmış bulunuyor; cirit, ara kesti, sinsin ve diğerleri oynanmıyor; köylerin şehirlerden farkı gittikçe azalıyor. Hâlbuki İstanbul’da dâhil olmak üzere şehirlerde de kültür değişmeleri oluyor; oralarda da Türk kültürü ağır darbeler yiyor.*

Böylece şimdi de yok olmaya doğru gitmekte olan maddi Türk kültür unsurları arasında binit takımı da bulunuyor. Fakat asıl üzüntü veren husus bu binit takımının sathî bir şekilde de olsa incelenmemiş bulunması ve maddî kültür unsurlarından çoğu gibi, müzelerimizde yer almamasıdır. Hatta Anadolu'lu genç aydınlardan birçoğu Türk eğerini bilmiyor ve bazıları da yabancı asıllı bir egeri Türk egeri sanıyor. Bunlara gerçekten hayret edilir. Çünkü halkımız, atalarının tarihte en tanınmış binici milletler arasında yer aldıkları üzerinde bir fikre sahip olduğu gibi, at düne kadar onun içtimai ve iktisadi hayatında mühim bir mevkie sahip idi. Türkçe "değnek oyunu" da denilen cirit oyununun bundan 30-40 yıl önce oldukça yaygın bir şekilde oynandığı bilinenlerin sayısı şimdi de az değildir. Kültür değişmelerinin böyle neticeler vermesi bekleniyordu. Yapılacak şey, yukarıda da işaret edildiği gibi, manevi kültür mahsullerini yazı ile tespit etmek, maddi kültür unsurlarını da müzelere taşımak ve her ikisinden de mümkün olanları yaşatmak idi.

Zamanımızdaki binit takımının incelenmesi, anlaşılacağı üzere, etnoğrafların çalışma sahalarına giren bir konudur. Fakat onlar bu vazifelerini yapmadılar. Durum böyle devam ederse -ki bana edecek gibi göründü- bir Türk eğerini, kısa bir zaman sonra, müzelerimizde dahi görmek mümkün olmayacak ve hatta belki onun kısımlarına ait isimlerin emin bir şekilde tespit edilememesi tehlikesi ile karşılaşılacaktı. Esasen epeyce bir müddetten beri ülkemizin birçok bölgelerinde Türk eğerinin yerini yabancı asıllı eğerler almış bulunuyorlardı. İşte, bu konuyu ele alıp İncelememizin başlıca sebebi budur" (Sümer, 1998, s. IV).

Türkiye'de gerek tarihçiler, gerekse diğer sosyal bilimciler tarafından at ve atçılık konusunda Türk dilinde yazılmış makaleler bulunmakla birlikte, kitap sayısı hayli azdır. İncelemeye çalıştığımız bu eser ise, sahasında tür olarak tek ve en kıymetli eserdir.

Faruk Sümer'in bu çalışmayı yaparken Anadolu'yu adeta karış karış gezdiğini kitabı okurken de verdiği örneklerden bunu anlamak mümkündür. Meselâ, Sinop'tan Konya'ya; Bolu'dan, Maraş'a kadar geniş bir coğrafyayı dolaşarak, binit takımlarına dair gördüklerinden bahsetmektedir. Bunun yanı sıra, binit takımları ve atlarla ilgili talebelerine anketler de yaptırmıştır.

Eserin önsözünde belirttiği gibi, müellif bu çalışmayı başlangıçta iki cilt olarak planlamış ise de, sadece birinci cildini yazabilmiştir. Bu yüzden kitabın bazı yerlerinde "bu konuyu ikinci ciltte ele alacağız" ifadelerine rastlanmakta olup, maalesef ikinci cilt yazılmadığından o konular da izah edilememiştir. Kitabın ikinci cildinde şu konuları inceleyeceğini bildirmektedir:

Atların beden yapıları,

Atların donları ve yürüyüş şekillerine ait isimler,

Tarihî kaynaklar ve Anadolu'da elde ettiği bilgilere dayanarak, atların bakımları ve hastalıkları ile ilgili bilgiler,

Atlarla alakalı bazı mühim tarihî gelenekler.

İncelediğimiz bu kitap, giriş, birinci bahis ve ikinci bahis olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmı, Türklerin tarihteki atçılık ve binicilikleri ile ilgili bilgiler vermekte olup, bu bilgilerden başlıca iki mühim netice çıkmaktadır:

- 1) IX-XII. yüzyıllardaki İslâm âlemi Türkleri binicilikte en önde bulunan bir topluluk olarak görmektedir.
- 2) Oğuz Türkleri yurt edindikleri Anadolu'da, cins atlar yetiştirmekte idiler. XIV-XVI yüzyıllarda "Karaman atları" denilen bu atlar, Avrupalılar tarafından Arap atları derecesinde makbul sayılmaktadır.

Birinci bahiste, eğerden kamçıya kadar, (eserin yazıldığı yıllarda) Anadolu'da henüz şurada burada kullanılmakta olan, Türk binit takımı incelenmiştir. Bunun için müellifin saha araştırması

yaptığını daha evvel belirtmiştik. Faruk Sümer konuyla alakalı “*Bu bahsin yazılmasında birçok güçlükler ile karşılaştığımı belirtmeliyim. Bir defa halkımızın “Osmanlı eğeri” dediği Türk eğerini bulmak bir mesele olmuştur. Çünkü bu eğer şimdi ülkemizin pek çok yerinde imal edilmemektedir. Bunun da sebepleri “binidin kalmaması ve çok yerde de bu eğerin yerini “Çerkez eğeri” ile Avrupa eğerinin almış bulunmasıdır. Hâlbuki Osmanlı İmparatorluğunun en kudretli devrinde bu eğerlere bizzat padişahlar da binmekte idiler*”. (Sümer, 1998, s. V). İfadesini kullanmaktadır.

Bizim artık kullanmadığımız, hatta bilmediğimiz Türk eğerinin, Avrupalılar tarafından çok beğenildiğini belirten yazar, “*bundan, dolayı tıp deyimlerini tespit ederken kafatasında alnın arkasındaki küçük bir kemiğe, Türk eğerine benzediği için, “Sella Turcica-Türk eğeri” adını vermişlerdir*” demektedir.

Müellife göre, Türkiye’de kıymeti bilinmeyen, hatta numûnesi bile kalmamış olan Türk eğeri, bugün Avrupa müzelerini süslemektedir. “*Türk eğerinin altın üzengili, altın, gümüş işlemeli ve kıymetli taşlar ile süslenmiş pek güzel örnekleri Avrupa müzelerinde görülür. Fakat hayret edilir ki bunlardan, bir tanesine Türk müzelerinde rast gelinmez*”. (Sümer, 1998, s. V).

Daha sonra binit takımları arasında bulunan gem demirini anlatan yazar, Anadolu’da gördüğü bu materyal ile ilgili şunları belirtir: “*Yine halkımızca şekilleri birbirinden farklı gem demirleri kullanılıyor. Fakat gem demirlerinin hepsini gördüğümü pek sanmıyorum. Fazla olarak görebildiğim gem demirlerinden bazıları ile ilgili en yaygın isimleri de tesbit ettiğimi söyleyemem. Çünkü aynı gem demiri bölgelerde farklı isimler ile anılıyor*” (Sümer, 1998, s. V). Anadolu’da kullanılmakta olan gem demirinin bazı Türk topluluklarında da kullanıldığını ifade etmektedir. Bu husus kültürün taşınması ve sürekliliği ile ilgili önemli bir örnektir. “*Ancak ülkemizde Maraş gemi, şebeş ve hatta kantarma adları verilen gem demirinin Özbeklerinkinin aynı (Ferganalı bir Özbek’in bana söylediğine göre), Kazaklarınkinden sadece uzunluk ve meyil bakımlarından biraz farklı, Altaylardaki kazılarda ele geçirilen gem demirinden de şekilce farksız olduğunu açıkça ifade ettim. Çünkü bu, bana göre, red olunması pek kolay görünmeyen bir vâkiadır*”. (Sümer, 1998, s. V).

Kitabın ikinci kısmında, binit takımı ile ilgili deyimlerin tarihî gelişmeleri incelenmiştir. Burada billhassa en eski Türkçe metinleri inceleyerek, kelimelerin etimolojisi üzerinde duran Faruk Sümer, bu etimolojik inceleme sonunda şöyle bir kanaate varmaktadır: “*Bundan şu netice de çıkmıştır ki, en eski deyimlerin çoğu Türkiye Türkçesinde muhafaza edilmiştir*”.

Eski Türklerde Atçılık ve Binicilik başlığında tarih boyunca atın Türkler arasındaki ehemmiyeti vurgulanmakta ve kısaca şu hususlara yer verilmektedir:

Bir bozkır kavmi olan eski Türklerin at yetiştirmelerinde en önemli âmillerden birincisi yaşadıkları taşıdığı coğrafyanın hususiyetleridir. “*Orta Asya bozkırları en eski çağlardan zamanımıza kadar dünyanın en çok at yetiştirilen bölgesi idi. Bu bakımdan oraları ile mukayese edilecek başka bir yer gösterilemez*.” (Sümer, 1998, s. 2).

1246 yılında papanın elçisi olarak Orta Asya bozkırlarını baştanbaşa geçip Moğolistan’a giden Plano Carpini, atların çokluğu karşısında hayrette kalarak şunları yazmıştı: hayvanlarının fazlalığı bakımından onlar son derece zengin insanlardır; hayvanları başlıca deve, sığır, koyun ve keçidir; atlarına gelince, o kadar çok atları var ki, dünyanın geri kalan kısmında o kadar sayıda at bulunduğunu sanmıyorum” (Sümer, 1998, s. 2). Demektedir.

Bilindiği gibi Eski Türkler, hayvancılıkla geçinen bir topluluktur. Besledikleri hayvanların sayıca en büyük kısmı koyundur. İkinci sırada da at beslemişlerdir. Sığır ve deve daha sonra gelmektedir. “*Bu husus tabii olarak Türk ellerinde iktisadi hayatın bu iki hayvana bağlı olmasından ileri geliyor. Gök Türkleri yakından tanıyan bir Çin elçisi VII. yüzyılın ilk çeyreğinde “onların kaderi koyun ve atlara tâbidir” sözleri ile bunu kısa fakat veciz bir şekilde ifade etmiştir*.” (Sümer, 1998, s. 2).

Türk'ün ata olan ilgisini sadece iktisadî sebeplerle izah etmek yeterli değildir. Türk destanlarında kahramanların atlarıyla dertleştiklerinin, onlarla konuştuklarının çok fazla örneği vardır. Nitekim “Geçen yüzyılın ikinci yarısında Kazakların hayatını yakından incelemiş olan meşhur Türkiyatçı W. Radloff, halis binici olan bu elin gerektiğinden çok fazla at beslemesini “içinden gelen bir arzu” ile izah etmişti. (Sümer, 1998, s. 2).

Eski Türkler, atı binit olarak kullanmanın yanı sıra etinden, sütünden ve derisinden de faydalanmaktadırlar. Günümüzde halen bazı Türk topluluklarında olduğu gibi, eskiden de Atın eti en makbul et sayılmakta; sütünden de kımız yapılmaktadır.

“Gerçekten Kaşgarlı “yund eti vıpar: at eti misk gibidir” sözü ile eski Türklerin de torunları Kazaklar gibi at etini ne kadar çok sevdiklerini ifade eder. Timur'un Semerkand bahçelerinde verdiği muhteşem toylarda seçkin misafirlere en makbul yemek olarak haşlanmış at eti ikram ediliyordu. Türkler ve Moğollar atın karın yağını tuzladıktan sonra yine atın bağırsaklarına doldurup tütsüleyerek sucuk yaparlardı. Plano Carpini'den 7-8 yıl sonra (1253-1254) Fransa kralının elçisi sıfatı ile Batu ve sonra Mönge Kağan'ın katına giden W. Rubruck'un, “domuz sucuğundan daha iyi” dediği bu sucuğu geçen yüzyılda Kazaklar arasında yiyen Radloff da, tadını hoş bulmuştu. Atın iç yahut karın yağına kazı denildiği gibi, yapılan sucuğa da aynı ad veriliyor. Kaşgarlı kazıyı Türkler'in en sevdikleri et olarak vasıflandırıyor”. (Sümer, 1998, s. 3).

“Atın eti gibi sütü de hayli yaygın olarak eskiden beri içilmektedir. Kımız adı verilen bu içecek, kısrağın sütününün ekşitilmesiyle meydana gelmektedir.

Türkler ve Moğollar kısrağın sütünü ekşiterek içen başlıca topluluklardır. Onların at etine olduğu gibi, kımız adı verilen bu içkiye de son derecede düşkün idiler. Radloff geçen yüzyılın ikinci yansında Müslüman Kazakların kızıma büyük bir saygı gösterdiklerini yazar... Ayrıca Radloff, kımızın susuzluğu ve açlığı gideren son derecede hoş bir içki olduğunu söyler”. (Sümer, 1998, s. 3).

Kön (gön) diye adlandırılan atın derisi ise, Butık adı verilen ve atın ayak derileri çıkarılarak yapılan bir tulumun yapımında, atın binit takımları, ayakkabı gibi pek çok alanda kullanılmaktadır.

“Kaşgarlı kön (gön) 'ün bilhassa at derisi için kullanıldığını bildiriyor. Kön (gön) ham deriye deniliyor; sepilendikten sonraki haline koğuş adı veriliyor. Rubruck atın sağrı derisinden Moğollarca güzel ayakkabılar yapıldığını yazıyor. Süt, ayran ve kımız konulan tulumlar ile, binit takımındaki kömüldürük, kuskun, özengi, oyan yani gemin dizgin ve başlık kayışları, kaltağın yapımında ve kaltağın teğeltiye bağlanmasında ve kamçı da kullanılan sırimlar sağlamlığından dolayı at derisinden meydana getiriliyordu Atın yele ve kuyruğundan elde edilen kıllardan da çadır kuşaklarının hazırlanmasında ve bazı ip türlerinin yapımında faydalanılıyordu. Meşhur kopuzun tellerinin de atkuyruğundan olduğunu kaydedelim” (Sümer, 1998, s. 4).

Bugün Anadolu'da yer adı veya dağ adı şeklinde karşımıza çıkan Yund kelimesi, Eski Türkçe'de atı ifade etmekte idi.

“Kaşgarlı'da atla ilgili 115 veya daha fazla kelime görülüyor. Bunlar başlıca atın türlerini, donlarını, beden hususiyetlerini, gönünden yapılan nesnelere, hastalıklarını ve binit takımını gösteren kelimelerdir. Orada bütün at türünü ifade eden kelime yund (yunt) dur. Anlaşıldığına göre at, yundun binilen sayıca çok kısmım ifade ediyor. Yund Gök Türk ve Uygur yazılan ile yazılmış metinlerde Kaşgarlı'nın zikrettiği manada geçiyor. Bu devirdeki on iki hayvanlı takvimde de yund yılı görülüyor. Oğuz boylamdan birinin de Ata Yundlig (Ala Yundlu) adını taşıdığı biliyoruz. Moğol hâkimiyetinden sonra yund Orta Asya'da az kullanılmış, sonra da unutulup gitmiştir. XV. yüzyılda yund Çağatayca da kısrağın mânâsında kullanılıyordu. Memlükler devrinde yazılmış Türkçe'ye dâir eserlerde yund'un eski manası verilmiştir. Türkiye'ye gelince, burada

yund, daha ziyade kısırak manasında olmak üzere, yüzyıllar boyunca yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Yund sözü zamanımızda, sadece bir yörede de olsa, Türkçe konuşan ülkelerden ancak Türkiye’de yaşıyor”. (Sümer, 1998, s. 6).

Faruk Sümer’e göre, Türk kültürü hakkında bilgi veren en eski çalışmalardan Kaşgarlı Mahmud’un eseri olan Divân-ı Lügât’it-Türk’de, Kutadgu Bilig’de ve Uygur Sözlüğü’nde atın yaşı, cinsi vs. özelliklerine göre birbirinden farklı pek çok ismi bulunmasına rağmen, “hiçbir kaynaktan sığa kelimesi görülmemektedir. Buna hayret etmemelidir. Çünkü Türkler eşek (eşgek) beslemedikleri için bu hayvanın yavrusuna hususî bir isim koymamış olabilirler. Eski Türkçede iki yaşındaki tayı ifade eden sığ kelimesi zamanla –a ekini alarak eşek yavrusu manasına kullanılmıştır”. (Sümer, 1998, s. 7).

Oğuz atları, daha sonraları oralarda yaşayan Kazakların atlarından farksızdır. Bu at sahibi gibi açlığa ve uzun yürüyüşlere dayanıklı bozkır atıdır. Oğuz destanlarında soylu bir at olarak sık sık kazılık cinsi attan söz edilir. Kazılık atı soylu bir at’tır “yılı” yani yelesinin karalığı ile tanınmıştır. Destan kahramanlarının bindiği at budur. (Sümer, 1998, s. 8).

Uygurlar devrinde Çin’e satılan en önemli ihraç mallarından birincisi attır. “Çin kaynaklarına göre, Türk atları fevkalade kabiliyetli olup, uzun süre yol alır ve ev işlerinde eşsiz meziyetleri vardır.” (Sümer, 1998, s. 10).

Tarih boyunca Türklerin at biniciliği dünyaca meşhurdur. Nitekim Venedik elçisi J. Barbaro, Türk kadınlarının at üstünde bebek emzirdiklerini, beşiğini de eğerin önüne bağladıklarını belirtmektedir. Radloff ise, Kazakların daha çocukken eğere bağlanmak suretiyle alıştırıldıklarını, büyüdüklerinde de mükemmel bir binici olduklarını belirtmektedir. Meşhur astronom ve matematikçi Ömer Hayyam da şöyle demektedir: “şimdi atçılığı hiçbir kavim Türklerden iyi bilmiyor. Cihanın idaresi de onların elindedir.” Nitekim İslam kaynaklarında türk hakani için, “binilerin meliki” ifadesi kullanılmaktadır. (Sümer, 1998, s. 12-14).

Oğuz boyları Anadolu’ya geldikleri vakit, Orta Anadolu’yu at yetiştirme manasında Orta Asya’ya benzetmişler ve bu bölgeleri hayvan yetiştiriciliğinde değerlendirmişlerdir. Ankara-Aksaray-Konya-Eskişehir arasında kalan bölgede yaşayan Türk oymakları uzun yıllarca at ve koyun yetiştirmişlerdir. Oğuzların Yetiştirdikleri atların dedeleri, Türkistan’dan gelirken getirdikleri atlardır. Dolayısıyla üstün vasıflı at neslini devam ettirmişlerdir. Anadolu’da Kastamonu-Sinop bölgesinde Candaroğullarının atları yaklaşık 1000 altın değerinde satılmakta olup, Arap atlarından daha değerli idi. Ayrıca, Kütahya-Eskişehir bölgesinde Germiyanoglu topraklarında yetişen atlar ve en çok da Karamanoğlu atları dünyaca kıymetli olarak bilinmekte, hatta Arap atlarından daha fazla rağbet görmektedirler. (Sümer, 1998, s. 15-19).

Türklerde atlara isim verme geleneği yoktur. Çünkü atları sayıca pek çoktu. İsim vermek yerine, onları bedenî hususiyetlerine göre veya donlarına göre ayırt ediyor ve tanıyorlardı. Damızlık olarak ayrılan atların haricindeki atları iğdiş etmek bir gelenek olarak vardı. Yazar, eserin ikinci cildinde bu konuyu anlatacağını ifade ettiği için bu kitapta derinlemesine bir açıklama yapmamıştır. (Sümer, 1998, s. 16-27).

1432-1433 yıllarında Türk ülkesini baştanbaşa geçen Fransız asilzadesi Bertrandon de la Broquiere’in, seyahatnamesinde Türkler hakkında mühim bilgiler verdiğini biliyoruz. Bilhassa Türk atçılığı ve atların bakımı hakkında verdiği bilgiler öylesine kıymetlidir ki, Faruk Sümer’e göre; “hiç bir müellif bu konuda onun kadar faydalı haberler verememiştir. Bu bilgileri şöylece hülasa edebiliriz:

- Türkler’in atları çok iyidir. Bu atlar güzel koşan atlardır. Her zaman savaşa ve sefere hazırlıklıdır. Hafif silahlarla donatılmış olup, üç günlük yolu bir gecede alabilirler.
- Avrupalılar tırıs (trot) yürüyüşlü atlara değer verdikleri halde Türkler geniş adımlar ile giden ve uzun süre koşabilen atları, tercih ederler. Fransız seyyahının sözleri, daha önce nakledilen Çin

kaynağının, Gök Türkler'in atlarının uzun yol gitmeye mütehammil olduklarına dâir ifadesi ve Z. Kazvinî'nin eşkin yürüyüşlü Türkistan atarı kaydı ile uygunluk gösteriyor. Türkler'in atın yürüyüş şekillerini birbirinden ayırd edip bunları ne gibi isimler ile ifade ettikleri konumuzun en mühim meselelerinden biridir. Bu da, önsöz de haber verildiği gibi, bundan sonraki çalışmamızda, ikinci bölümde ele alınıp incelenecektir.

- *Onlar atları çok zayıf tutarlar. Yani atların semizlenmesine, fazla et tutmasına meydan vermezler.*
- *Atlara sadece geceleri yem verirler.*
- *Akşam olunca erkenden, mümkünse akarsu kıyılarında konaklayıp atlarını sularlar, yem vermeden bir saat gemleri ağızlarında bırakırlar Bir saat sonra birlikte atlarını yemlerler. Uzun bir yolculuktan sonra yem verilmeyerek gem atın ağızında bırakılır Buna Kazaklarda "kantarmak", Türkiye Türklerinde de muhtemelen "kaytarmak" denilir. De la Broqmere burada her halde, bu geleneği anlatıyor.*
- *Geceleri atların sırtlarına keçeden veya kıymetli kumaşlardan Örtü örterler. Bu, atların üşümemeleri için alınmış bir tedbir olup Anadolu'da son zamanlara kadar tatbik olunmakta ve bu örtüye bazı yerlerde, eski kaynaklarda görüldüğü gibi, alık denilmekte idi.*
- *Atlan içdiş edilmiştir.*

Türklerin at bakımı ve atın eğitimi konusunda temel esasları sevgidir. Bu konuda 1554-1562 yıllarında Avusturya elçisi Monsier D'Armon hatıralarında şunları yazmıştır: *Yaz akşamları dışarı çıkarılan atların ön ayaklarına köstek vurulmuştur. Arka ayaklarından biri iple (Örk) kazığa bağlanmıştır", Türk atlan kadar insana alışmış hiç bir hayvan yoktur. Bunlar sahiplerini ve kendilerine bakan seyisi derhal tanırlar. Atları terbiye ettikleri zaman onlara gayet iyi ve mülayim muamele ederler. Pontus havalisinden ve Bitinya'dan (İzmit bölgesi) Kapadokya'ya seyahat ettiğim zaman köylülerin kulunlara ne kadar itina ettiklerini gördüm. Onları pek nazlı tutuyorlar ve evlerinin içine alıyorlar, sevip okşuyorlardı; hepsinin boyunlarında bir nevi gerdanlık vardır. Bunlar nazara karşı yapılmış birer muskadan tereküp ederler. Nazardan çok korkulur. Hayvanlara bakanlar da onlara gayet iyi muamele ederler; onları daima okşayarak sevgilerini kazanırlar, öfkelerini çıkarmak için kamçı ile hayvana vurmazlar. Bunun neticesi olarak atlar insanlara karşı sevgili oluyorlar. Onun için tepen, ısıran, huysuz, inatçı bir ata hiç, tesadif edemezsiniz.*

Bizim takip ettiğimiz usüller ile bunlar arasında ne büyük bir fark var. Bizim seyislerimiz atlarına daima bağırılmazlarsa, böğürlerine vurmazlar ise hiç bir şey yapamayacaklarını zannederler. Bu yanlış muamelenin neticesi olarak seyisler ahıra girince hayvan korkudan titrer ve onlardan nefret eder. Türkler emir verdikleri zaman hayvanlarını diz çökecek ve sahiplerini kolayca üzerlerine bindirecek surette terbiye etmeyi pek seviyorlar." (Sümer, 1998, s. 26).

Osmanlı Devletinde saray teşkilatı içerisinde önemli bir yeri olan Istabl-ı Âmire denilen bir müesseseye vardır. Bu müessesenin vazifesi, padişaha ve saray halkına ait binit ve yükletlere bakmak ve bunların binit takımlarını yapmak idi. Has ahırın en büyük amiri buna "Büyük imrahor" veya "Emir-i ahur-i evvel" de denir. Kendisinden sonra gelen amire ise "Küçük imrahor" veya "Emir-i ahur-ı sâni" denirdi. Bunlara bağlı birçok da yund ocağı (hara) mevcuttur. Karacabey, Eskişehir, İnönü, Akköprü haraları en meşhurları olup, bazıları Cumhuriyet dönemine intikal etmiştir.

XIII-XV. Yy.larda Venedik ve İtalyan tacirler Türk atlarına çok değer vermekte idiler. Hatta kendi ülkelerine çok sayıda at satın alarak götürmüşlerdir. Daha sonraki yıllarda 1591 tarihli kanunnameye göre, at ihracı yasaklanmış maddelerden biri idi. Bunun, daha ziyade harp halinde olunabilecek devletlerin at ihtiyaçlarını imparatorluk topraklarından karşılamalarını önlemek için alınmış bir tedbir olduğu anlaşılıyor. Böylece devlet aynı zamanda kendi at ihtiyacını temin etmekte de sıkıntıya düşmüyordu. Bu yasağa rağmen Osmanlı Devleti'nde at ihtiyacı hâsıl olmuş,

1856-57 li yıllardan itibaren dışarıdan at satın almak zorunda kalmıştır. Bu durumun devletin son yıllarına kadar devam ettiği bilinmektedir. Hatta Cumhuriyet döneminde de at sayısında ciddi azalma söz konusudur. 1938 tarihli verilen bilgilere göre, bin kişiye 32 at düşmekte olup, bu sayı Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk, Yugoslavya, Macaristan ve Romanya gibi asırlarca bizim idareimizde kalmış olan ülkelere kıyasla oldukça geridedir. (Sümer, 1998, s. 32-36).

Eserin ikinci bölümünde binit takımları detaylı olarak incelenmiştir. Daha evvel de belirttiğimiz gibi Faruk Sümer, binit takımlarını incelemek için Anadolu'yu baştanbaşa gezmiş, bizzat bu materyalleri görüp incelemiştir. Bu tecrübesi dolayısıyla da, eğerden, geme, üzengiden kamçıya kadar tüm binit takımının parçalarını, kullanılan malzeme, ölçüler, parçaların her birine verilen isimler vs. mukayeseleri yaparak bölgesel farklılıklarıyla beraber anlatmıştır.

Binit takımları ile ilgili oldukça geniş bilgiler verildiğini ifade etmiştik. Bunlarla ilgili bazı önemli bilgiler ve tanımlar şöyledir:

BİNİT TAKIMI:

Binit takımı, başlıca eğer, gem (oyan), yular ve kamçıdan müteşekkildir. Bunlara gerdanlık, terki heybesi, yem torbası ilâve edilebilir, örk ve kazıktan meydana gelen köstek malzemesi de yine bunlara eklenebilir.

Eğer: Binicinin rahat oturmasını sağlamak için binek atlarının sırtına konulan nesnedir. Kullanılan malzeme, biçim ve tipi açısından Anadolu'da birkaç tür bulunmaktadır. Tarih boyunca kullandığımız Osmanlı eğeri kaltak, örtü, etek (depingi), kolan, göğüslük (kömüldürük), terki bağları, sağrı örtüsü, kuskun, teğelti, terlik gibi muhtelif kısımlara ayrılır. Oldukça estetik ve konforludur. Güzel görünüşünden dolayı yukarıda bahsettiğimiz "Sella Turcica" tabirine ilham vermiştir.

Gem: atı yönlendirmek için ağzına takılan demir, kısaca, "atı sürmeyi sağlayan nesnedir" diyebiliriz. Gemsiz bir biniti istenildiği gibi yürütmenin mümkün olmadığı söylenirse gemin ehemmiyeti daha iyi anlatılmış olur. Sakin tabiatlı, iğdiş edilmiş ve genç olmayan çıplak bir atla tarla, bağ ve bahçe gibi yakın bir yere gidilirken bile ata geçici olarak yapılmış ip gem takılır. Hayvanın ağzından geçip çene altında düğümlenen bu ipten ilmik geme, Türkçe'nin eski ve güzel kaidesine uygun olarak "dişindirik" adı verilir. Anadolu'da kurbağa kolları, acı damak, bademli, Kantarma gibi çeşitleri mevcuttur.

Yular; umumiyetle kendir ipinden yapılır. Başlığının herhangi bir yerinde bağlantı olmadığı gibi alınsalığı da yoktur; sapı burunsalığın arkasına bağlanır. Yular saplarının uzunlukları, 120-150 cm. civarında olup, bölgelere göre farklılık gösterir. Yular atın başından hemen hiç çıkarılmaz. At gemli olduğu zaman da yine başında yular bulunur. Hatta satıldığında da yuları alınmaz. At gemle sürülürken yuların sapı ön kaşın sol tarafındaki halkaya veya topuza bağlanır yahut bazı yörelerde yapıldığı gibi, hayvanın boynuna dolanır.

Nal; Türk nalı umumiyetle çivisiz 280-300 gram ağırlığında, 9,5-12 cm. genişliğinde ve 4,67 mm. kalınlığında demir bir levhadır. Nalın ortasına, pek yakın bir yerinde deliği vardır. Bu deliğin çapı umumiyetle, 2,5-3,5 cm. arasındadır. Bilhassa arazisi sarp taşlık, kayalık, inişli çıkışlı olan yörelerde yapılan nallarda ise hiç delik yoktur. Delikler, tabanın hava ile temasını temin etmek maksadıyla açılmıştır. Yerli nal hayvanın ayaklarının taban ve mayalarını sert ve sivri cisimlerin tesirlerinden koruduğu gibi, binicinin veya yükün ağırlığı ile çarpmaları tırnak yüzüne eşit şekilde yayar ve ökçelerde de maya için geniş bir dayanma sahası meydana getirip ökçelerin daralmasını önler ve sahan da bütün kuvvetini muhafaza eyler. Bundan başka yerli nallar soğuk çakıldıkları için ayaklarda yanık görülmez. Hâlbuki sıcak çakılan Avrupa nalları bazen ayaklarda yanık meydana getirebilir.

Gerdanlık (nazarlık); gerdanlığa ülkemizin pek çok yerinde nazarlık adı verilir. Hatta nazarlığın gerdanlıktan daha yaygın olması ihtimali de vardır. Türkler de, birçok milletler gibi, nazara yani göz değmesine inanan bir topluluktur. İşte bu sebepten çok sevdiği atma göz değmemesi için onun

boynuna bir gerdanlık (nazarlık) geçirir. Bu öyle yaygın bir gelenek ve öyle köklü bir inançtır ki gerdanlığı olmayan bir at yoktur, denilebilir. Gerdanlık yalnız binitlerde değil, koşum atlarında da görülür. Gök boncuk nazara karşı en etkili nesne sayıldığından pek çok gerdanlıkta bunların irilerinin dizilmiş olduğu görülür. Hatta üzerinde sadece iri gök boncuklar bulunan gerdanlıklara da tesadüf edilir. Gerdanlığın diğer bir unsuru da muskadır. Muskalar, üçgen şeklinde olup üzeri deri ile kaplıdır. Birçok muskaların ön yüzünde güzel işlemler görülür. Gerdanlıkların diğer mühim bir unsuru da domuz dişidir. Gerçekten günümüzde takılan gerdanlıkların çoğunda da domuz dişi görülür. Gerdanlıklara fildişi ve kurt dişinin de takıldığına dair bazı bilgiler vardır. (Sümer, 1998, s. 60).

Terki heybesi; adından da anlaşılacağı üzere, eğerin arkasına asılan heybedir. Terki heybesi binit takımının gerekli bir unsurudur. Binit takımına sahip olan bir kimsenin mutlaka bir de terki heybesi olurdu. Bu heybe binicinin çantası gibidir. Terki heybeleri Türkiye'nin birçok yerinde imal edilir ve pek çok yerinde de kullanılır.

Yem torbası; adının da gösterdiği gibi, içinde hayvanın yemini konulduğu torbadır. Torbanın boyu umumiyetle 50 ve eni de 30-35 cm. dir. Bu torba bir askılık ile hayvanın kulak çukuruna asılır. Hayvan başını torbanın içine sokarak yemini yer. Yem torbası, umumiyetle, kıldan yapılmaktadır.

Kamçı; binit takımının vaz geçilmez unsurlarından biridir. Şimdi de dünyanın her tarafında at yarışlarında kamçının kullanılması onun atı sürmekteki hizmetini göstermeye kifayet eder. Tecrübeli binicilerin söylediklerine göre birçok atlar vardır ki ne kadar cins olursa olsunlar ve ne kadar iyi terbiye edilirse edilsinler mutlaka kamçıya ihtiyaç hissettirirler. Üç türlü kamçı vardır. Kıvratma kamçı, örme kamçı ve kılıç kamçı. Kıvratma kamçı öküzün kamışından yapılır; sapı yoktur; örme kamçı çok ince sırmalardan yapılır. Sapı sancıdan, kızılıktan ve geyik elmasından olur. Kılıç kamçı, adından da anlaşılacağı üzere, içinde kılıç bulunur. Buna yilandili adı verilir.

Köstek; at otlarken iki ayağına takılan ipin adıdır. Köstek hayvanın otladığı yerden kaçmaması ve uzaklaşmaması için takılır. Ayrıca, atın bir bacağına da uzun bir ip bağlanır. İpin öbür ucundaki kazık ta bir yere çakılır. Böylece hayvan istenilen saha dâhilinde otlar. Bağlanılan bu sonuncu ipe "örk" denilir. Ucundaki kazık zamanımızda hemen her veya pek çok yerde demirden olup, bazı yerlerde buna "sikke" deniliyor.

Kitabın son bölümü "*binit takımları ile ilgili deyimler ve tarihi bilgiler*" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Faruk Sümer, eski Türkçe, Arapça, Farsça kaynaklardan, etimolojik sözlüklerden, seyahatnamelerden vs. faydalanarak yukarıda verdiğimiz binit takımlarının kelime etimolojisi üzerinde durmuştur. Tüm binit takımını meydana getiren eğer, gem, kaltak, köstek vs. gibi kelimelerin, kaynaklarda ne şekilde kullanıldığını, bir kelime başka bir dilden geçmişse onu, Türk toplulukları arasında ne şekilde kullanıldığını, Anadolu'nun bölgesel kullanımındaki farklılıkları tüm detaylarıyla açıklamıştır.

Eserin sonunda binit takımlarına ait Anadolu'dan derlenmiş fotoğraflar ve umumî dizin yer almış, toplam 132 sayfadan oluşan birinci cilt bu şekilde tamamlanmıştır.

Kaynakça

Sümer F. (1983). *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.